

10

Produkcja rolnictwa

Agricultural production

10.1 Produkcja globalna i towarowa

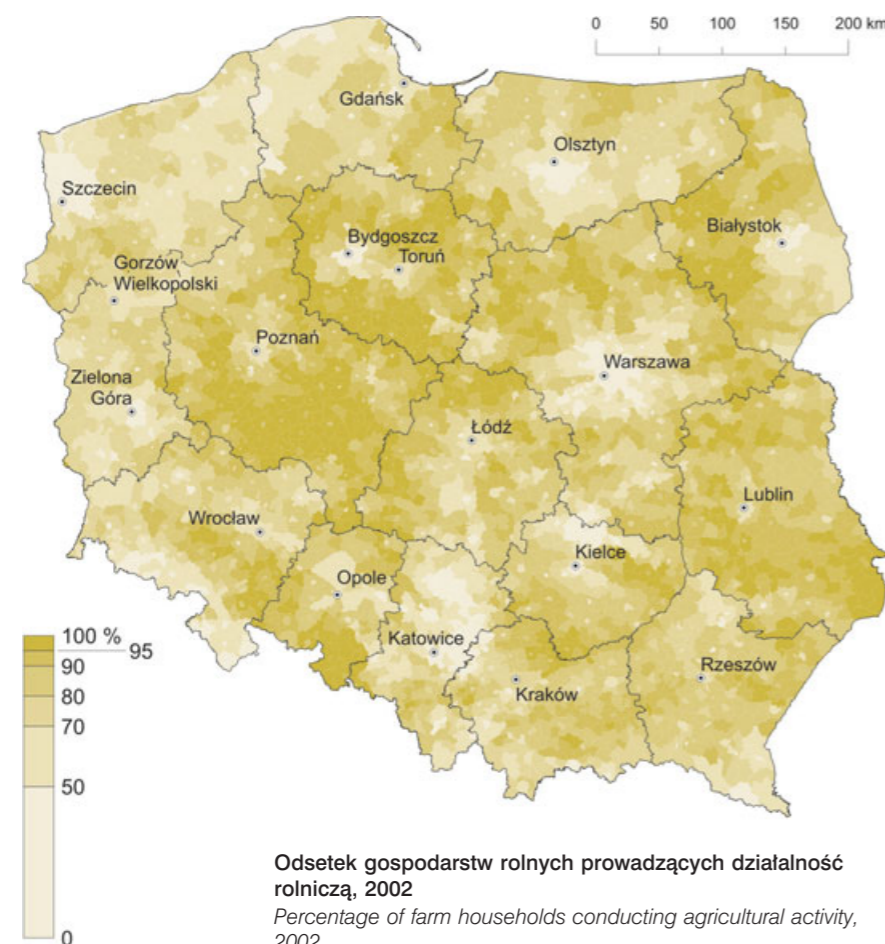
Global and market production

Produkcja rolna jest jednym z najstarszych przejawów działalności człowieka w środowisku i ważnym składnikiem dochodu narodowego. Choć w okresie powojennym notowano jej wzrost, to udział produkcji rolnej w krajowym produkcie brutto systematycznie malał (z 58% w 1947 r. do 33,8% w 1960, 12% w 1980 i 3,7% w 2006 r.). Jest to normalna tendencja w krajach rozwiniętych, wynikająca z coraz większego zainwestowania innych działów gospodarki.

Zmiany struktury produkcji globalnej rolnictwa w latach 1990–2006 polegały na wzroście udziału produkcji roślinnej z 50,4% w początkowym roku tego okresu do 53,2% w 2000 r., a następnie jego spadku do 50,2% w 2006 r. Nastąpił w tym czasie spadek udziału żyta i owsa, które stopniowo zastępowane były mieszankami zbożowymi i pszen-

żym, a w produkcji globalnej zwierzęcej główna zmiana to wzrost udziału mleka (z 11% w 2000 do 16,8% w 2006 r.) i żywca drobiowego (o 5,8%), głównie kosztem spadku udziału żywca wieprzowego (o 6,2%) i żywca wołowego (o 4,1%). Zmiany struktury produkcji towarowej charakteryzował w tym czasie znaczny spadek udziału produkcji zwierzęcej – głównie w rezultacie spadku udziału żywca rzeźnego o 12,7%.

Udział produkcji towarowej w produkcji globalnej (stopień towarowości) obniżył się z 62,3% w 1990 r. do 50,1% w 1995, po czym wzrósł do 62,2% w 2002 i 70,5% w 2006 r. Szczególnie szybki wzrost stopnia towarowości rolnictwa miał miejsce w latach 1995–2006 (z 50,1% do 70,5%). Po 2004 r. na tempo tego wzrostu wpłynęło przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, które zaowocowało szybkim wzrostem eksportu produktów rolniczych do krajów Europy Zachodniej i złagodzeniem sytuacji w handlu produktami rolnymi na rynkach krajo-

Produkcja wybranych produktów rolnych w latach 1999 i 2007

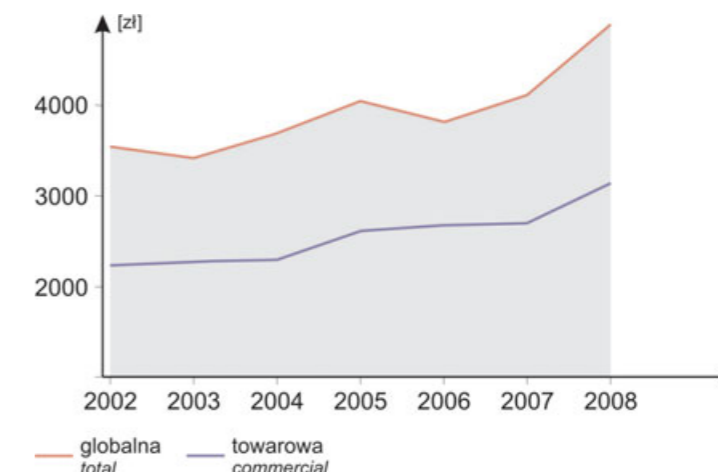
Produkt	1999	2007	Zmiana (%)
Pszenica (dt)	90 513 385	83 172 645	-8,1
Żyto (dt)	51 806 580	31 256 905	-39,7
Jęczmień (dt)	34 011 072	40 080 955	+17,8
Owies (dt)	14 463 070	14 623 491	+1,1
Pszenżyto (dt)	20 969 136	41 470 605	+97,8
Mieszanki zbożowe (dt)	39 143 111	42 573 956	+8,8
Ziemniaki (dt)	199 267 163	117 910 724	-40,8
Buraki cukrowe (dt)	125 636 115	126 815 554	+0,9
Rzepak i rzepik (dt)	11 318 673	21 298 732	+88,2
Mleko krowie (tys. l)	11 914 532	11 743 694	-1,4
Żywiec wołowy (t)	709 932	704 020	-0,8
Żywiec cielęcy (t)	87 696	60 458	-31,1
Żywiec wieprzowy (t)	2 670 944	2 775 657	+3,9
Żywiec barani (t)	8 132	5 084	-37,5
Żywiec drobiowy (t)	818 519	1 593 518	+94,7
Wetna (kg)	1 373 540	954 775	-30,5
Jaja kurze (tys. szt.)	7 462 380	9 833 600	+31,8

Źródło: GUS (Bank Danych Regionalnych).

wych. Bardzo interesujący jest przestrzenny obraz struktury działowej produkcji towarowej w 2006 r. Dynamiczny rozwój mleczarstwa na Podlasiu był powodem bardzo wysokiego udziału produkcji zwierzęcej sięgającego w tym województwie aż 90%. Wysoki udział tej produkcji w produkcji towarowej charakteryzował też woj.: warmińsko-mazurskie (77,3%) i wielkopolskie (76%); w tym drugim głównie dzięki intensywnemu chowowi trzody chlewnej.

Przewaga produkcji roślinnej w produkcji towarowej rolnictwa była charakterystyczna dla woj. dolnośląskiego (58,3%) i pomorskiego (50,4%), dzięki korzystnym warunkom glebowym, zwłaszcza w pierwszym z nich.

W okresie transformacji w latach 1990. pojawiło się zjawisko wycofywania się gospodarstw rolnych z produkcji rolnej. Według danych GUS w latach 1996–2002 liczba indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o 212,6 tys. (12,4%). Powodem tego spadku było pogorszenie się makroekonomicznych warunków produkcji rolnej w latach transformacji, polegające między innymi na szybszym wzroście cen artykułów kupowanych przez rolników na cele produkcji niż wzrost cen sprzedawanych przez nich produktów rolnych. Po 1990 r. wystąpiły także trudności z eksportem żywności z Polski do krajów Europy Wschodniej, które po 2004 r. z nawiązką zostały zrównoważone wzrostem eksportu do krajów UE.

Zmiana produkcji globalnej i towarowej w rolnictwie na 1 ha użytków rolnych
Change in the total and market production in agriculture per 1 hectare of arable lands

Pośród zarejestrowanych w PSR 2002 1951,2 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha, 1641,9 tys. (84%) uzyskiwało dochody z produkcji rolnej, jednak zaledwie dla 595,4 tys. (30%) stanowiła ona główny dochód. Tylko dla 361 tys. tych gospodarstw produkcja rolnicza była źródłem ponad 90% ogółu dochodu. Emerytury i renty były głównym źródłem dochodów 485,2 tys. gospodarstw (24,9%), a praca najemna w 461,1 tys. (23,6%). Pozarolnicza działalność gospodarcza była głównym źródłem dochodów 5,6% gospodarstw, a niezarobkowe źródła utrzymania stanowiły główny dochód 75,6 tys. (3,9%).

Najniższym udziałem indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą wyróżniała się grupa gospodarstw o przeciętnej powierzchni 1–2 ha (67,8%), bardzo wysokim zaś grupa gospodarstw 15–20 ha (98,1% w 1996 r. i 97% w 2002 r.).

Gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność rolniczą było w 2002 r. 1419 tys. i stanowiły one 72,5% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych. Podobny był udział w ogólnej liczbie gospodarstw (72,3%) tych, które sprzedawały swoje produkty na rynek; w roku spisowym było ich około 1,4 mln. Jednakże w aż 62,0% tych gospodarstw wartość produkcji towarowej rolnictwa wynosiła poniżej 10 tys. zł/1 rok, a w gospodarstwach najmniejszych, o powierzchni 1–2 hektarów, zaledwie 3,4 tys. zł.

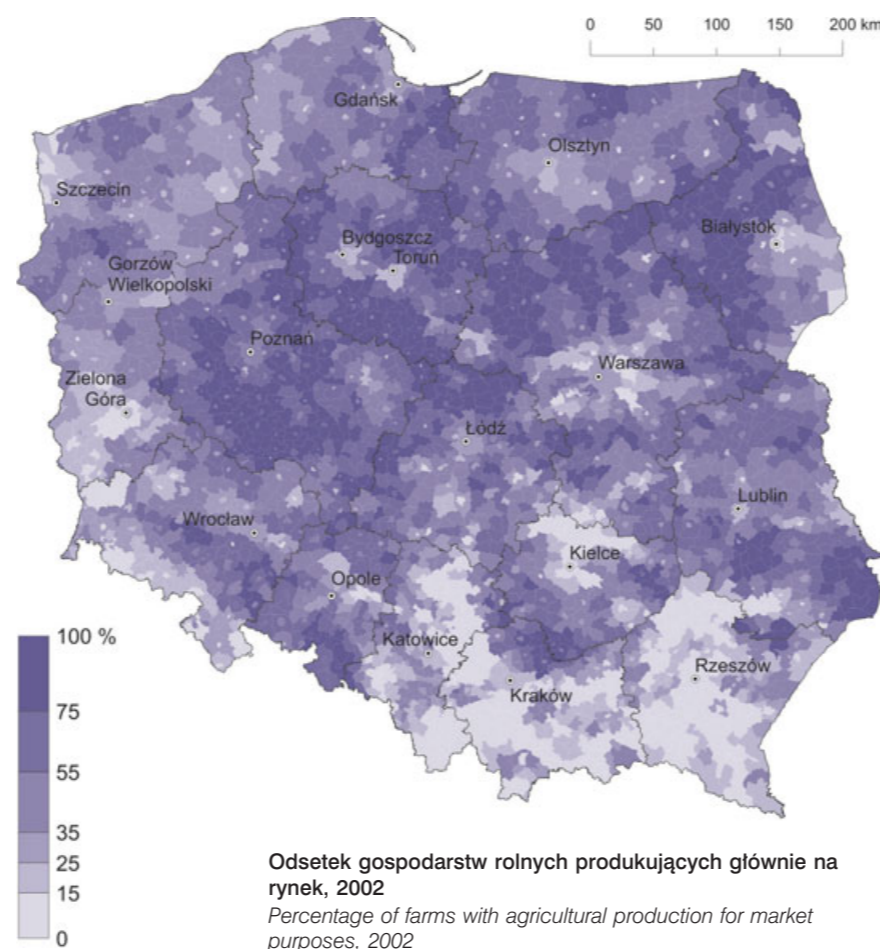
Wraz ze wzrostem rozmiarów gospodarstw przeciętna roczna wartość produkcji towarowej na 1 gospodarstwo wzrastała i wynosiła odpowiednio: w grupie gospodarstw 2–5 ha – 5,8 tys. zł, 5–10 ha – 13,5 tys. zł, 10–15 ha – 26,5 tys. zł, 15–20 ha – 40 tys. zł, 20–50 ha – 71,9 tys. zł i w gospodarstwach powyżej 50 ha 572 tys. zł. Gospodarstw wysoko towarowych, o produkcji 50 tys. zł było zaledwie 118,4 tys. i stanowiły tylko 7,3% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność rolniczą. Interesujące, że wartość produkcji towarowej ponad 100 tys. zł osiągnęły w 2002 r. 1154 gospodarstwa ogrodnicze o powierzchni poniżej 1 ha, czyli blisko 1/5 gospodarstw tej wielkości prowadzących produkcję pod osłonami.

Za gospodarstwa półtowarowe można uznać te, które w 2002 r. sprzedawały produkty rolne za sumę 10–30 tys. zł. Było ich około 320 tys. (16,4% ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych).

Spośród ogólnej liczby indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą (1621,2 tys.) 46,9% stanowiły gospodarstwa produkujące głównie na rynek.

Według PSR 2002 najwięcej gospodarstw produkujących głównie na rynek (ponad 80%) znajdowało się na terenie Wielkopolski, Kujaw, Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej. Są to obszary o wysokim poziomie kultury rolnej i wysokim udziale kierowników gospodarstw z wykształceniem ponadpodstawowym. Takich gospodarstw jest też wiele w gminach północno-zachodniego Mazowsza i na Podlasiu.

Na szczególną uwagę zasługuje dość znaczna liczba indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha, które nie prowadziły żadnej działalności. W 2002 r. stanowiły aż 14,4% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych. Duże udziały tych gospodarstw występowały na popegeerowskich terenach Polski północnej i zachodniej, w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich oraz na terenie Karpat, Sudetów i Gór Świętokrzyskich.

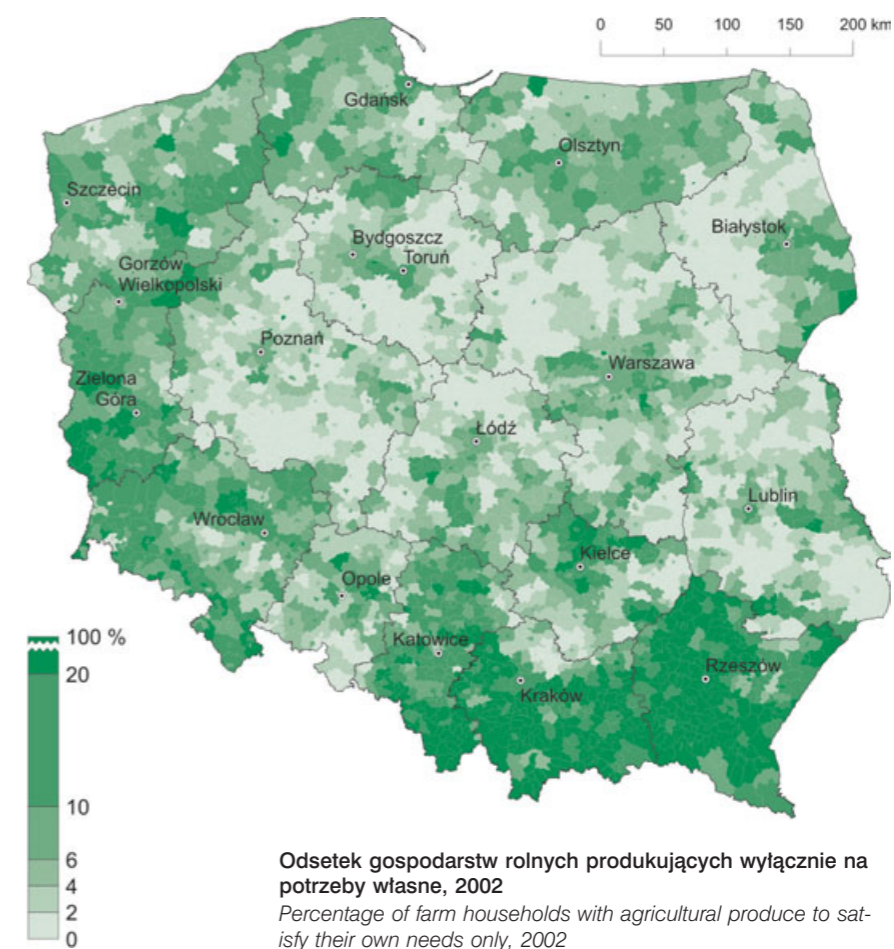
Na terenach podgórskich i górskich południowo-wschodniej Polski występują też liczne gospodarstwa produkujące wyłącznie na własne potrzeby. W 2002 r. było w Polsce 25,5% gospodarstw rolnych, które produkowały wyłącznie na własne potrzeby, a w woj. śląskim np. udział ten wynosił aż 47,2%.

Jeśli wziąć pod uwagę przyjęty w Europie miernik ekonomicznej wielkości gospodarstw rolnych ESU, który jest sumą standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności gospodarstwa rolnego (1 ESU = 1200 euro), gospodarstwa rolne w Polsce są wybitnie zróżnicowane. W 2007 r. gospodarstwa powyżej 8 ESU stanowiły zaledwie 10,3% ogólnej liczby w kraju. Najwięcej było ich w woj. kujawsko-pomorskim – 25,3% i wielkopolskim – 24,2%, najmniej w: podkarpackim – 1,1% i małopolskim – 1,6%. W woj. wielkopolskim gospodarstw o największej wielkości ekonomicznej (powyżej 40 ESU) było 4268, a w świętokrzyskim zaledwie 246.

Struktura gospodarstw ze względu na charakter produkcji, 2002

	Liczba gospodarstw	Udział w ogólnej liczbie gospodarstw (%)
Nieprowadzące działalności rolniczej	755 637	25,8
Produkujące wyłącznie na potrzeby własne	443 187	15,1
Produkujące głównie na potrzeby własne	790 803	27,0
Produkujące głównie na rynek	943 601	32,2

Źródło: PSR 2002.

Według danych PSR 2002 działalność rolnicza była źródłem dochodów dla 84,1% indywidualnych gospodarstw rolnych, jednak tylko w 29,9% tych gospodarstw stanowiła źródło główne. W latach 1996–2002 wzrosła liczba gospodarstw rolnych, dla których emerytury i renty stanowiły główne źródło utrzymania – z 433,3 tys. do 485,2 tys.

Charakterystycznym jest spadek dochodów z pracy w gospodarstwach rolnych i wzrost udziału ludności utrzymywanej przez pracujących członków rodzin rolników.

The share of agricultural production in Polish GDP is systematically decreasing (from 58% in 1947 to 34% in 1960 and 3.7% in 2006). In the structure of global agricultural production the shares of crop and animal production were roughly equal. In the years 1990–2006 a decrease of the shares of rye and oats in crop production took place, these two being replaced by cereal mixtures and triticale. In animal production there has been an increase of the shares of milk and live poultry. The latter changes took place at the expense of live pigs and live cattle. Among 1 951 200 family farms with acreage above 1 hectare, approximately 84% registered revenue from farming production. Yet, this revenue was the main one only for 30% of farm households. High shares of this category of farms (exceeding 95%) are characteristic for Wielkopolska, Cuiavia, Chełmińsko-Dobrzyń Land and Silesian Lowland. These areas feature high level of agricultural skills and good natural conditions for farming.

10.2 Produktywność i towarowość rolnictwa

Productivity and level of market production

Przez produktywność i towarowość rolnictwa rozumie się najczęściej takie jego cechy syntetyczne jak: produktywność ziemi, produktywność pracy oraz poziom i stopień towarowości. Czasem do cech produkcyjnych rolnictwa zalicza się także produktywność nakładów kapitałowych oraz stopień specjalizacji produkcji rolnej.

Produktywność ziemi

Produktywność ziemi – to wielkość lub wartość produkcji globalnej rolnictwa przypadająca na 1 ha UR, określana najczęściej w jednostkach monetarnych, rzadziej w jednostkach umownych.

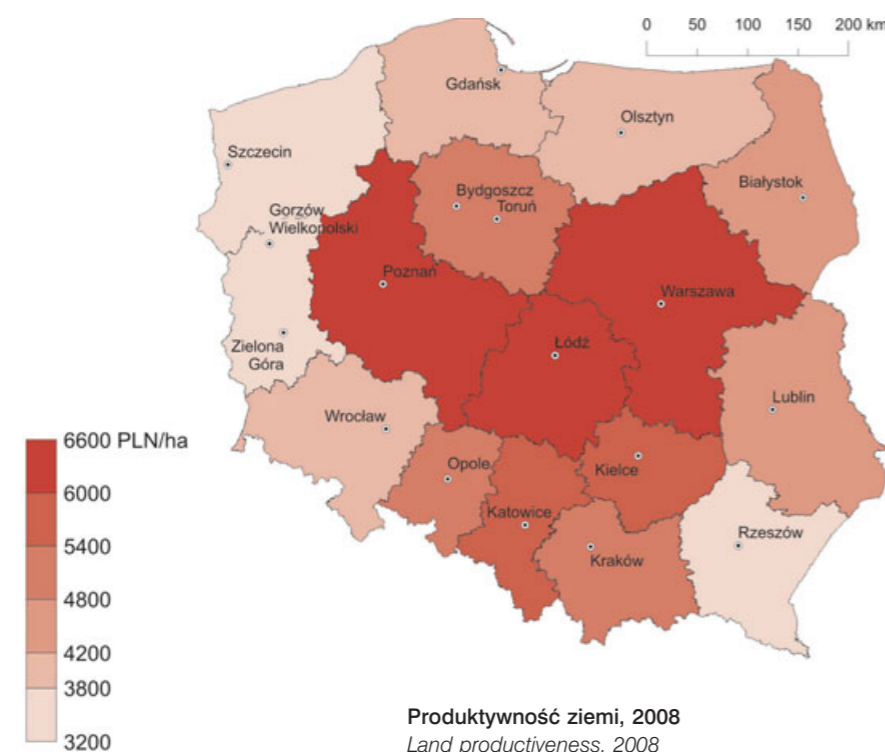
W 2006 r. wartość produkcji globalnej rolnictwa w Polsce wynosiła 65,1 mld zł i w porównaniu do 1990 r. obniżyła się o 9% (wg relacji licznej w cenach stałych). Przeciętna dla kraju wartość produkcji globalnej rolnictwa w 2008 r. wynosiła 4955 zł/1 ha UR. Najwyższa była w woj.: łódzkim – 6432 zł i wielkopolskim – 6370 zł, które charakteryzował wysoki poziom kultury rolnej mierzony wysokim udziałem

kierowników gospodarstw rolnych z wykształceniem profesjonalnym i dobrze rozwiniętym chowem trzody chlewnej.

Stosunkowo wysokie wartości produktywności ziemi odnotowały także woj. śląskie (5,6 tys. zł) i świętokrzyskie (5,5 tys. zł), ale raczej dzięki wysokim nakładom ludzkiej siły roboczej. Niski (poniżej 4 tys. zł) był poziom tego wskaźnika w woj. północnych i na Ziemi Lubuskiej. Powodem tego stanu rzeczy było tu nienajlepsze zagospodarowanie części gruntów rolnych po likwidacji gospodarstw państwowych.

Polskie rolnictwo, pod względem efektywności mierzonej wartością produkcji na jednostkę powierzchni rolniczej, pozostaje w tyle za rolnictwem krajów Europy Zachodniej.

Land productivity is measured with quantity or value of global agricultural production per one hectare of agricultural land. In 2008 the average value of this indicator in Poland was 4955 Polish zlotys, PLN, per hectare. The highest values are noted in the provinces of Łódź (6432 PLN) and Wielkopolska (6370 PLN).

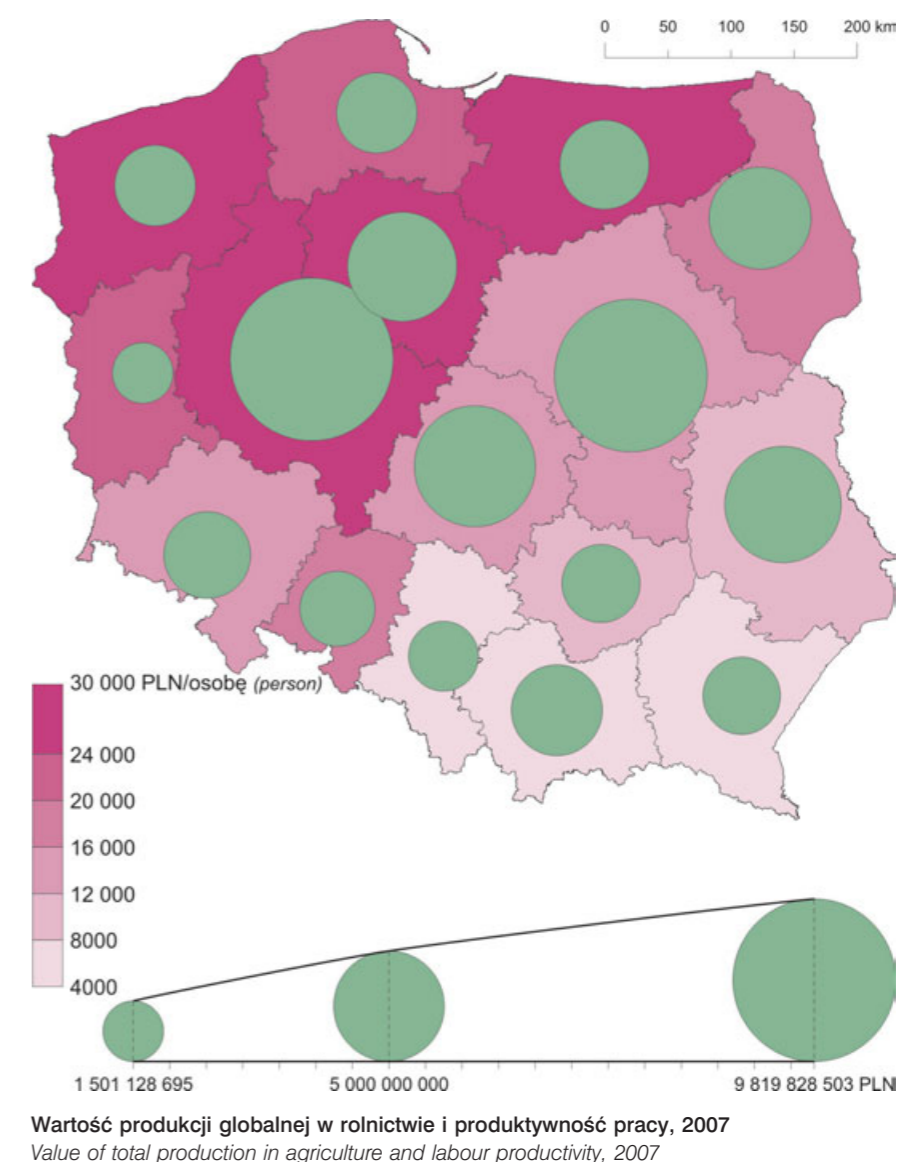

Produktywność pracy

Przez produktywność pracy rozumie się wielkość lub wartość produkcji globalnej rolnictwa przypadającą na 1 osobę zatrudnioną w rolnictwie. Według autorów raportu o stanie wsi pt. *Polska wieś 2002*, w 1999 r. wartość produkcji globalnej przypadająca na 1 pełnozatrudnionego w rolnictwie wynosiła 14,4 tys. zł i była ponad sześć razy niższa niż

Labour productivity is measured with the quantity or value of global agricultural production per one person employed in agriculture. In 1999 the average value of this indicator amounted to 14 400 PLN and was six times lower than in the non-agricultural sectors of the economy. The highest values of the labour productivity indicator were attained in the regions characterised by relatively large average acreage of farms (the Wielkopolska – 28 400 PLN, the Western Pomeranian – 27 200 PLN), while the lowest ones in the areas with domination of small farms and ample resources of labour force (the Subcarpathian – 4000 PLN, Małopolskie – 5300 PLN, and Silesian – 6900 PLN).

w działach pozarolniczych. Według tego samego źródła wartość produktywności pracy w rolnictwie w 1999 r. stanowiła zaledwie 15,2% poziomu tego wskaźnika dla całej gospodarki narodowej. Relacja produktywności pracy w rolnictwie do produktywności w całej gospodarce była najkorzystniejsza w woj. lubuskim i warmińsko-mazurskim (po około 30%) oraz wielkopolskim (27%).

Najwyższy poziom wskaźnika produktywności pracy w rolnictwie osiągnęto w regionach o dużej przeciętnej wielkości gospodarstw (wielkopolskie – 28,4 tys. zł, zachodniopomorskie – 27,2 tys. zł), najniższy zaś w regionach z małymi przeciętnymi gospodarstwami i dużymi zasobami ludzkiej siły roboczej (woj. podkarpackie 4,0, małopolskie – 5,3 i śląskie – 6,9 tys. zł).

Towarowość rolnictwa

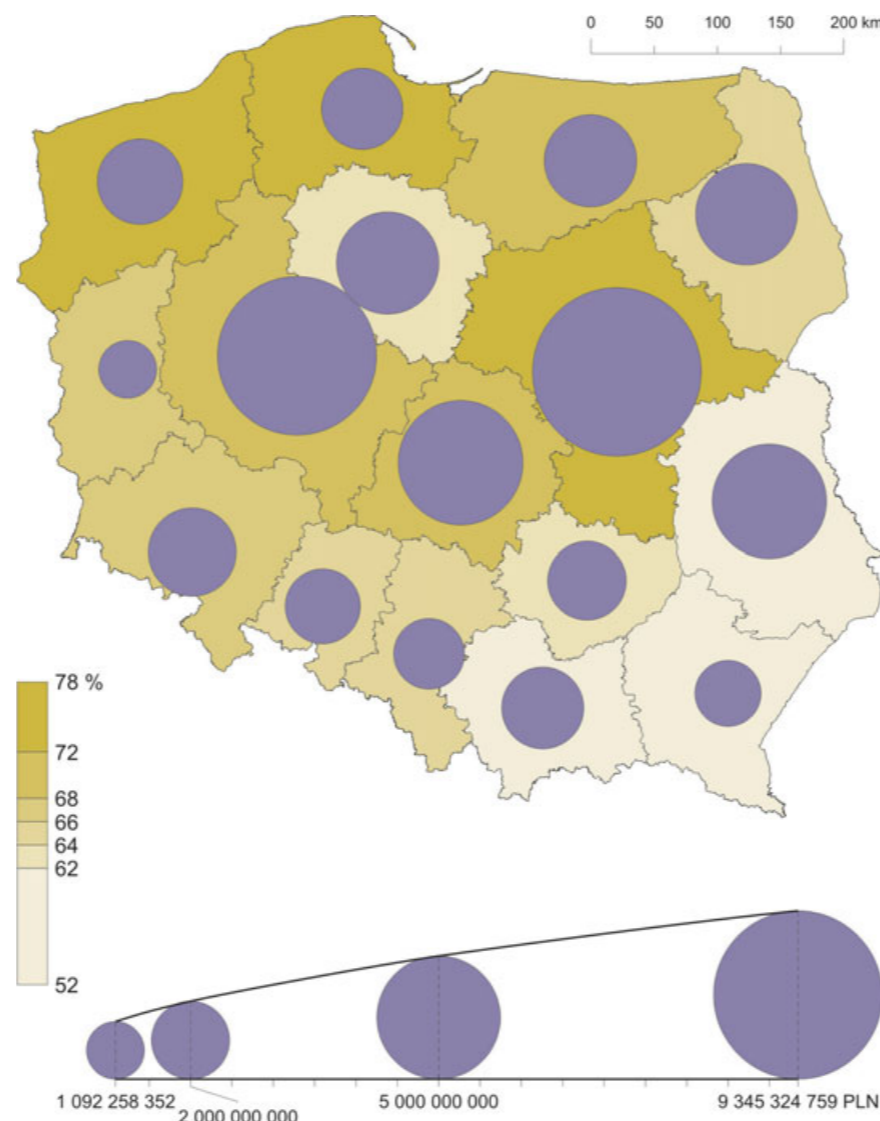
Wskaźniki liczone z wykorzystaniem danych dotyczących wielkości lub wartości produkcji towarowej, określa się pojęciem wskaźników towarowości rolnictwa. W badaniach geograficznych badano przeważnie przestrzenne zróżnicowanie stopnia i poziomu towarowości rolnictwa. W pierwszym przypadku chodzi o określenie, jaka część produkcji rolnej przeznaczana jest na sprzedaż i wyraża się udziałem produkcji towarowej w produkcji globalnej. Poziom produkcji towarowej wyraża wielkość produkcji towarowej w stosunku do powierzchni użytków rolnych.

Stopień towarowości rolnictwa wzrastał z 33,6% w 1955 r. do 39% w 1960 r., po czym jego wzrost był dość powolny i po raz pierwszy osiągnął wartość około 50% w połowie lat 1970. W rolnictwie uspołecznionym wartość tego wskaźnika była wyższa (73,3% w latach 1976–1980) niż w rolnictwie indywidualnym (52,2%). W drugiej połowie lat 1980. stopień towarowości rolnictwa wzrósł do około 60%, po czym zmniejszył się na początku transformacji do 50% w 1995 r. Spadek ten nastąpił głównie w rezultacie likwidacji rolnictwa państwowego, gdzie wskaźnik ten był z reguły wyższy. W następnych latach okresu transformacji stopień towarowości rolnictwa wzrastał, osiągając 60% w 2000 r. i 70,5% w 2006 r.

Bardzo wysoki stopień towarowości rolnictwa charakteryzował województwa północne (74–77%), o dużych przeciętnych rozmiarach gos-

Zmiana stopnia towarowości rolnictwa
Change in the level of market production of agriculture

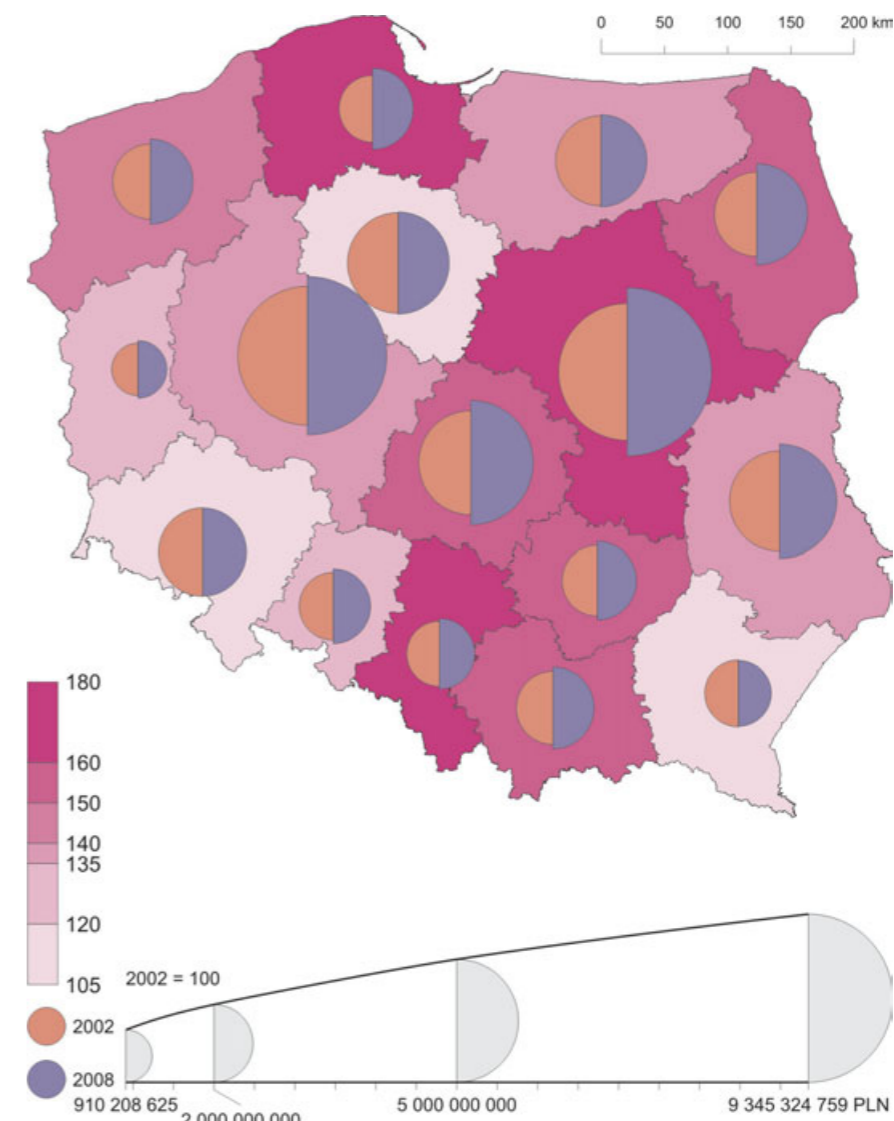

Wartość produkcji towarowej i stopień towarowości rolnictwa, 2008
Value of the market output and the level of market production, 2008

podarstw, niższy poziom zaś woj. podkarpackie (52,6%) i lubelskie (57,1%), o dużym rozdrobnieniu gospodarstw, które w znacznym stopniu produkują na potrzeby własne. Na stosunkowo wysoki stopień towarowości rolnictwa w woj. mazowieckim ma wpływ bardzo wysoki poziom tego wskaźnika w strefie podmiejskiej Warszawy – wyspecjalizowanej w produkcji ogrodniczej (kwiatów, warzyw i owoców).

Poziom towarowości

Według PSR 2002 przeciętna w kraju wartość produkcji towarowej rolnictwa w indywidualnych gospodarstwach rolnych wynosiła 1931 zł/1 ha UR. Poziom towarowości rolnictwa znacznie różnicowała skala wielkości gospodarstw: w gospodarstwach do 3 ha osiągał 1103 zł/1 ha UR, w 3–5 ha – 1614 zł, 5–10 ha – 2051 zł i powyżej 10 ha – 2210 zł. Najwyższy poziom towarowości w 2002 r. charakteryzował rolnictwo woj. wielkopolskiego (3194 zł/1 ha UR dla rolnictwa ogółem i 3310 zł dla gospodarstw indywidualnych >1 ha), zwłaszcza gminy położone

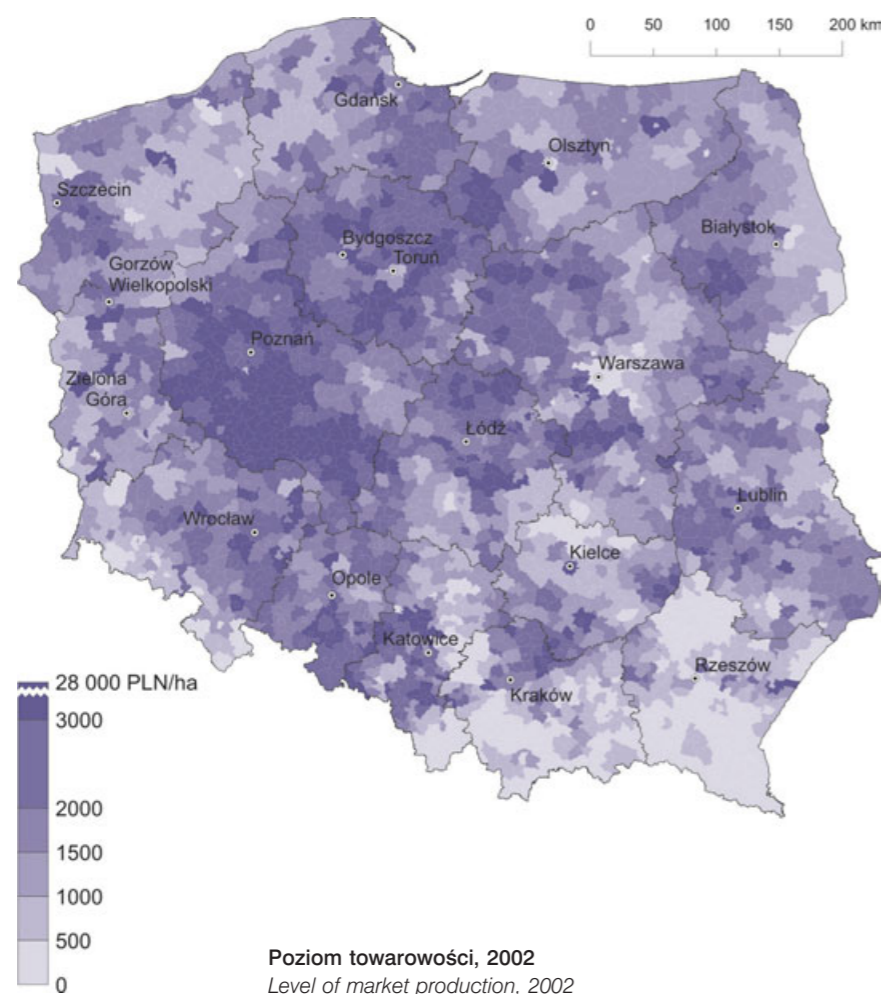

Zmiana wartości (ceny bieżące) produkcji towarowej i poziomu towarowości rolnictwa w latach 2002–2008
Change in the value (current prices) of market output and the level of agricultural market production in the years 2002–2008

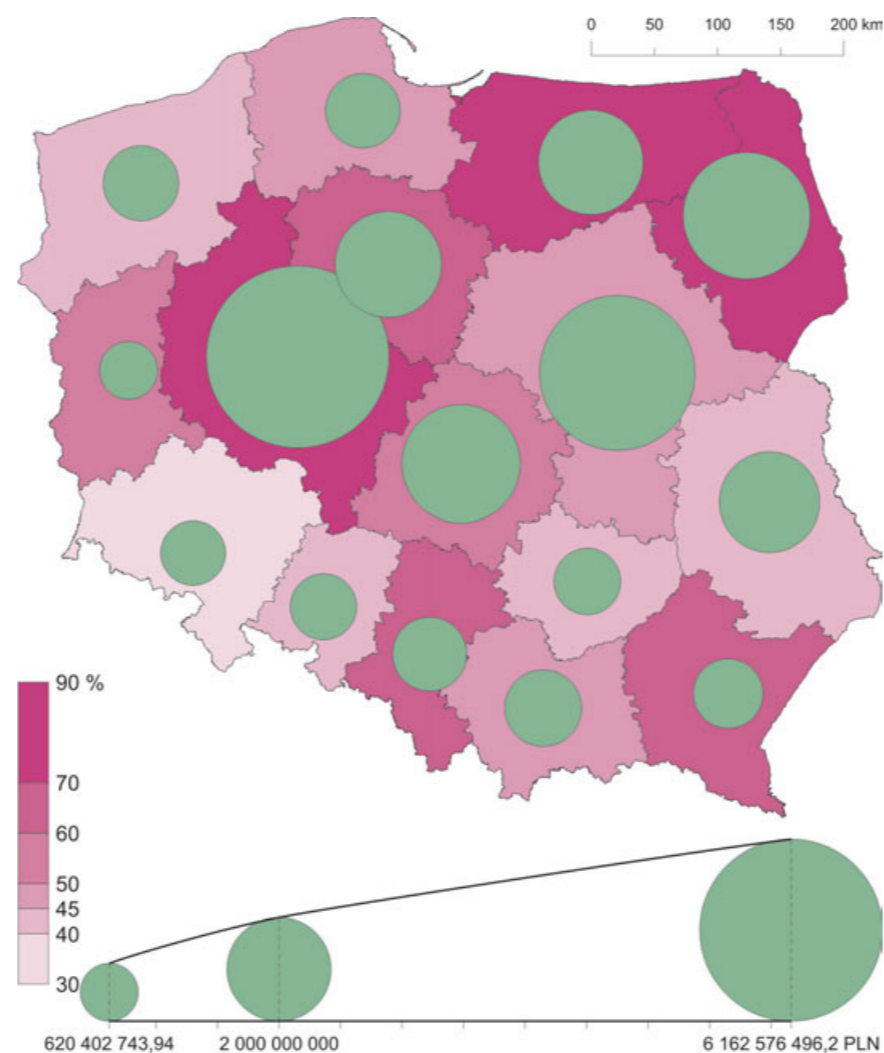
w jego południowej i centralnej części, wyspecjalizowane w produkcji towarowej żywności wieprzowego, z wysokim udziałem kierowników gospodarstw z wykształceniem zawodowym. Wysoki był też poziom towarowości rolnictwa w woj. kujawsko-pomorskim (2651 zł), łódzkim (2214 zł) i opolskim (2168 zł). Bardzo duża wartość produkcji towarowej na 1 ha UR (3865 zł) cechowała rolnictwo gmin o najwyższej wartości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, najniższa zaś gminy o najniższej ocenionej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. W gminach zaliczonych do najsłabszych (I klasa ONW) wartość tej cechy wynosiła zaledwie 321 zł/1 ha UR.

Bardzo niską wartość produkcji towarowej rolnictwa na 1 ha UR (poniżej 800 zł) odnotowano w 2002 r. w licznych gminach woj. podkarpackiego (zwłaszcza w Bieszczadach i w Kotlinie Sandomierskiej, w środkowej i południowej części woj. małopolskiego, na Śląsku Cieszyńskim, w gminach sudeckich, w centralnej i północnej części woj. świętokrzyskiego i niektórych gminach z Pomorza Środkowego).

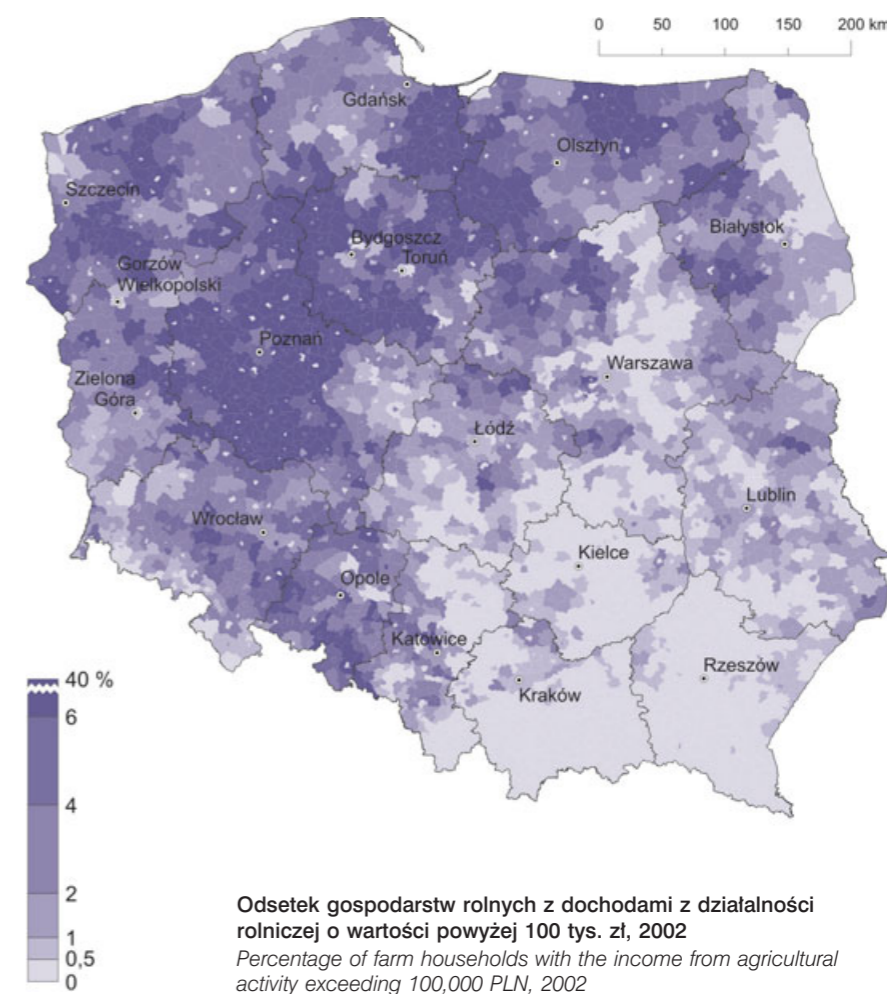

Indywidualne gospodarstwa rolne o wartości produkcji towarowej rolnictwa na 1 gospodarstwo powyżej 50 tys. zł stanowiły w 2002 r. zaledwie 8,2% ogólnej liczby tych gospodarstw. Największy udział takich gospodarstw, powyżej 20%, charakteryzował większość gmin Wielkopolski, Kujaw, Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej i Żuław. W przypadku Wielkopolski i Kujaw o wysokim poziomie efektów produkcyjnych rolnictwa decyduje wysoki poziom kultury rolnej, potwierdzany wysoką liczbą ludności z wykształceniem ponadpodstawowym wśród zatrudnionej w rolnictwie, oraz specjalizacja rolnictwa tych gmin w chowie trzody chlewnej. W wielu gminach tego regionu obsada trzody chlewnej na 100 ha UR jest porównywalna z obsadą w rolnictwie holenderskim. Na pozostałych wyżej wymienionych obszarach o dobrych efektach produkcyjnych rolnictwa decyduje także wysoka jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz stosunkowo duże udziały roślin przemysłowych, zwłaszcza buraków cukrowych i rzepaku, w strukturze zasiewów. Równie duża wartość produkcji towarowej charakteryzowała grupy gmin położone w okolicach Zambrowa i Łap, o korzystnych warunkach glebowych i produkcją buraków cukrowych oraz gminy położone w rejonie Grajewa, z wysoką obsadą bydła mlecznego i dużą produkcją towarową mleka oraz tytoniu. Produkcją towarową rolnictwa powyżej 50 tys. zł na 1 gospodarstwo mogą się pochwalić rolnicy nielicznych gmin na południe od Warszawy, specjalizujący się w produkcji owoców, gmin w okolicach Kutna i Łęczycy oraz Pырzyc na Pomorzu Zachodnim z urodzajnymi glebami (czarne ziemie).

Wartość i udział produkcji zwierzęcej w produkcji towarowej, 2008
Value and the share of animal livestock production in the market production, 2008

Rolnictwo indywidualne Polski południowo-wschodniej, na Kieleczyźnie i Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, rzadko osiąga wartość produkcji towarowej powyżej 50 tys. zł (1,5% gospodarstw). Na pozostałych obszarach wyznaczonych tej części kraju udział ten dochodzi w niektórych gminach do 10%. Równie mało (poniżej 1,5%) gospodarstw indywidualnych o dużej sprzedaży produktów rolnych jest też w gminach położonych na wschód od Warszawy, w południowo-wschodniej części woj. podlaskiego, w Sudetach oraz w gminach przygranicznych w rejonie Chełma.

Odsetek gospodarstw rolnych z dochodami z działalności rolniczej o wartości powyżej 100 tys. zł, 2002
Percentage of farm households with the income from agricultural activity exceeding 100,000 PLN, 2002

The share of commercial production in global agricultural production increased from 62% in 1990 to 70% in 2006. There are 118 400 farms (7.3% of the total number of family farms) classified as highly commercial, with the value of commercial production exceeding 50 000 PLN per annum. High values of commercial production per farm characterise northern provinces, where relatively large farms exist. In 2002 the value of commercial production in family farms amounted to 1931 PLN per hectare of agricultural land. The highest level of commercial production characterised the agriculture of the province of Wielkopolska (3194 PLN per hectare) and of Cuiavia-Pomerania (2651 PLN per hectare), to a large extent specialising in pig raising.